

ACTA UNIVERSITATIS
DEBRECENIENSIS
SERIES HISTORICA LXXI.

TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

XXVII.

TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK XXVII.

DEBRECENI EGYETEM
DEBRECEN
2019

ACTA UNIVERSITATIS DEBRECENIENSIS
SERIES HISTORICA LXXI.

A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai

Főszerkesztő:
BÁRÁNY ATTILA

ACTA UNIVERSITATIS
DEBRECENIENSIS
SERIES HISTORICA LXXI.

TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

XXVII.

A Debreceni Egyetem
Történelmi Intézetének kiadványa

SZERKESZTETTE:
BÁRÁNY ATTILA

Debreceni Egyetem, Debrecen

2019

A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE KIADÁSA

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Barta János (Debreceni Egyetem)
Forisek Péter (Debreceni Egyetem)
Gheorghe Gorun (Partium Egyetem, Nagyvárad)
Kónya Péter (Prešovská Univerzita, Prešov)
Manfred Jatzlauk (Universität Rostock, Rostock)
Orosz István (Debreceni Egyetem)
Pál Judit (Babes-Bolyai Egyetem, Kolozsvár-Cluj)
† Papp Imre (Debreceni Egyetem)
Papp Klára (Debreceni Egyetem)
Püski Levente (Debreceni Egyetem)
Rüsz-Fogarasi Enikő (Babes-Bolyai Egyetem, Kolozsvár-Cluj)
Sipos Gábor (Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár-Cluj)

Lektorálták:

A Debreceni Egyetem Történelmi Intézet oktatói

Technikai szerkesztő:

LAPIS-LOVAS ANETT CSILLA
Járom Kulturális Egyesület

A kötet kiadását támogatta:

a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete,
a Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

ISSN 1217-4602 Történeti Tanulmányok
ISSN 0418-4556 Acta Univ. Debr. Ser. Hist.

Online: http://real-j.mtak.hu/view/journal/T=F6rt=E9neti_Tanulm=E1nyok.html
<https://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=3254>

© Debreceni Egyetem Történelmi Intézete
© Szerzők

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

Tartalom

FORISEK PÉTER	
Görög szümposzionok – makedón tivornyák.	
III. Alexandrosz makedón király ivászatai	6
TAKÁCS LEVENTE	
Földmérés és integráció a római hódítás után.	16
KAPI PÉTER	
<i>A De chorographia</i> druidái.	27
CSÍZY KATALIN	
<i>A philanthrópia</i> mint az európai identitás egyik meghatározó fogalma	45
GYÖNGYÖSSY MÁRTON	
Nemesfémtermelés és pénzverés a Hunyadiak árnyékában	55
DANCS GYÖRGY	
Az első kolerajárvány elleni védekezés kezdeti sikerei 1831 elején Északkelet-Magyarországon	74
BEBES ÁRPÁD	
Szekfű Gyula magyarságról alkotott elképzelésének problematikái	95
KALLÓ OLGA BORBÁLA	
Egy holokauszt-túlélő személyes sorsa: Dr. Nyiszli Miklós élete	107
FÓRIS ÁKOS	
Magyar gazdasági törekvések a megszállt szovjet területeken.	123
DEBRECZENI MÁRK	
Elhalasztott, elmaradt és csonka olimpiák története.	140

Fóris Ákos**Magyar gazdasági törekvések a megszállt szovjet területeken¹**

1941–42-ben a tengelyhatalmak több mint 1,9 millió négyzetkilométernyi szovjet területet tartottak megszállás alatt. Ugyan a Szovjetunió elfoglalt részei a szövetségi állam területének csupán tizedét alkották, itt koncentráldott a szovjet mezőgazdaság, ipar, valamint az azt kiszolgáló nyersanyagkitermelés.² A német megszálló politika már a Barbarossa-hadművelet tervezése során a megszállt területeknek a német gazdaságba való bevonásával számolt. A német nagytérgazdasági elképzelések, a keleti területekre vonatkozó gyarmatosítási és telepítési tervek, illetve a terület élelmezési és munkaerő kapacitásának megszerzésére irányuló szándékok meghatározták a német megszállást, s szorosan összefüggött annak népiertő vonásaival.

A német történettudomány már részletesen foglalkozott azokkal a gazdasági motivációkkal és elképzelésekkel, melyek a megszállt keleti területekre vonatkoztak,³ ehhez hasonló feldolgozásokat viszont nem találhatunk a – részleges – magyar részvételtől. A keleti területeket érintő magyar gazdasági tervekre és a Transkarpathia Kft. tevékenységére először Berend T. Iván és Ránki György reflektált röviden az 1933 és 1944 közötti magyar gyáripár történetét feldolgozó műveikben.⁴ Nagy András 1961-ben megjelent, Magyarország második világháború alatti külkereskedelméről szóló munkájában⁵ először adta részletesebb leírását Magyarország és a németek által megszállt területek külkereskedelmi kapcsolatának, amely elemzés alapjául a Külügyminisztérium Gazda-

1 Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

2 Szabó Péter – Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1941–1943*. Püedlo Kiadó, Debrecen, [2003]. 137.

3 Ennek kapcsán elsősorban Götz Aly, Christian Gerlach és Rolf-Dieter Müller munkássága kiemelendő.

4 Berend Iván – Ránki György: Német gazdasági expanzió és a magyar gyáripár a szovjetellenes háború idején. 1941–1945. = *Századok* 89, 1955/4–5, 654; Berend T. Iván – Ránki György: *Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1958. 328–329; 420–421. (a továbbiakban Berend – Ránki, 1958.)

5 Nagy András: Magyarország külkereskedelme a második világháborúban. In: Buzás József – Nagy András: *Magyarország külkereskedelme 1919–1945*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1961. 354–361. (a továbbiakban Nagy, 1961.)

ságpolitikai Osztályának iratanyaga⁶ szolgált. Az elkövetkező 50 évben a magyar historiográfia nem foglalkozott a megszállt szovjet területekre irányuló magyar gazdasági kapcsolatok történetével, csupán Bálint József 2011ben megjelent kötete hozta a kérdést ismét a történeti köztudatba.⁷ Művében először publikált dokumentumokat a magyar gazdasági törekvésekre vonatkozólag, másrészt felhívta a figyelmet a Transkarpathia Kft-nek a korábban fel nem használt, a Magyar Általános Hitelbank iratanyagában meglévő irataira is.⁸

Tanulmányomban az említett kutatásokra, valamint további levéltári forrásokra építve kívánok áttekintést adni a megszállt területekre vonatkozó magyar gazdasági törekvésekről. A téma feldolgozásánál előbb a magyar katonai vezetés gazdasági törekvéseit tekintem át, majd a magyar polgári kormányzat gazdasági érdekérvényesítését a külkereskedelmen keresztül. Célom annak bemutatása, hogy a magyar félnek milyen elváráshorizontja volt a megszállt területek gazdasági kihasználásával kapcsolatban, és ezt milyen módon próbálták érvényesíteni katonai, polgári szerveken, illetve magánvállalatokon keresztül.

A MEGSZÁLLT TERÜLETEK KATONAI KIHASZNÁLÁSA

A Szovjetunió elleni háború és a gazdasági kihasználás kérdése már a Honvéd Vezérkar főnökének, Werth Henrik gyalogsági tábornoknak az 1941. május 6-i memorandumában is megjelent. Egy esetleges német–szovjet háború lehetőségét mérlegelve kijelentette, hogy „a Szovjet fenntartás nélküli magatartásának tisztázását gazdasági okok is megkövetelik”. Az európai élelmezési helyzetet áttekintve kiemelte, hogy „Németországnak vagy rá kell bírnia Szovjetországot Európa élelmezésére – akár saját lakosainak rovására is – vagy ha erre a Szovjet – nem lenne hajlandó, akkor idejében meg kell szereznie akár erőszak árán is Ukrajna termését”.⁹ A háborút kitörését követően is hasonló elképzeléseket fogalmazott meg Werth, így a Bárdossy László miniszterelnökhöz beterjesztett augusztusi memorandumában szorgalmazta politikai vonalon tisztázni

6 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban MNL OL) K 69.

7 Bálint József: *A Szovjetunió gazdasági kifosztása dokumentumokban elbeszélve (1941–1944)*. Russica Pannonicana, Bp., 2011. 306–393. (a továbbiakban Bálint, 2011.)

8 MNL OL Z 58 269. cs. 1418. t.

9 *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. V. köt. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig*. Összeáll. Juhász Gyula. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982. 1098.

„Magyarország nyersanyagreszesedését a szovjet nyersanyagkészletekből”.¹⁰

A háború első heteiben a megszállás gazdasági oldalát alapvetően a megszállt területeken való zsákmányanyag megszerzése jelentette. A magyar hadvezetés elvárásait László Dezső tábornok, a vezérkar hadműveleti csoportfőnöke közvetítette a Kárpát-csoport felé, miszerint „ezt a megszállt területet sokáig szeretnénk kezünkben tartani, hogy a zsákmányolt hadianyagot, élelmiszert, üzemanyagot és főleg gumit amilyen gyorsan csak lehet, hazaszállítsuk”.¹¹ A Kárpát-csoportnál anyaggyűjtő alakulatokat állítottak fel a hadműveleti területen fellelt vashulladékok, gumik összegyűjtésére és Magyarországra küldésére, valamint a termelés újraindítására.¹² Ennek keretében a háború első két hetében a seregtest anyaggyűjtő alakulatai 300-400 vagon ócskavasat derítettek fel.¹³ A következő évben a magyar határtól másfél ezer kilométerre harcoló magyar 2. hadsereg is több száz vagonnyi fémhulladékot küldött Magyarországra.¹⁴

Módszeresebb gazdasági kiaknázás lehetősége a kelet-galíciai olajmezők kapcsán merült fel. Ez a kérdés még szorosán összefüggött a katonai zsákmányszerzéssel, egyrészt a magyar hadsereg anyaggyűjtő alakulatainak feladata volt a területen olajkitermelésre alkalmas eszközök, gépek megszerzése. Másrészt a megszállási költségekre való hivatkozásképpen jelenik meg az igény a helyi olajmezők kitermelésére. 1941 júliusában már MAORT-szakembereket küldtek ki a galíciai olajkutak üzembe helyezése céljából,¹⁵ a Kárpát-csoport pedig azt kívánta elérni, hogy nyilvánítsák a galíciai olajmezőket hadizsákmánynak, és ennek 10 százalékát juttassák a magyaroknak.¹⁶ A magyar csapatok zsák-

10 Horthy Miklós titkos iratai. Szerk. Szinai Miklós – Szűcs László. Kossuth Kiadó, Bp., 1963. 306.

11 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL) II. Kárpát-csoport és az I. gyorshadtest iratanyaga, I/1 203. 1941. június 9-i feljegyzés.

12 Ezek tevékenységéről lásd: Andaházi Szeghy Viktor: *A Magyar Királyi Honvédség részvétele a Szovjetunió elleni támadásban, 1941. június–december*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2016. 128.

13 HL I. 89. Vkf. 1. oszt. napi helyzetjelentések (a továbbiakban VKF NHJ), 150–151. 1941. július 9.

14 HL I. 89. VKF NHJ 1574. 1942. július 11.; Szabó Péter: *Magyarok a Don-kanyarban. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943)*. Kossuth Kiadó, Bp., 2019. 151.

15 HL I. 89. 5751/el.n.1.-1941.

16 HL I. 89. 5873/el.n.1.-1941.

mány- és anyaggyűjtését viszont a németek igyekeztek megakadályozni, főleg az olajvidékek esetében.¹⁷

Ezzel párhuzamosan a megszállt területek mezőgazdasági hasznosításának kérdése is megjelent a Honvédségnél. A Kárpát-csoport megszálló alakulatainak egyik legfőbb tevékenysége az volt, hogy megszervezzék az aratást a magyar határ és a Dnyeszter közötti területeken.¹⁸ A magyar csapatok később is részt vettek a mezőgazdasági javak betakarításában – így 1942 tavaszán a *Wehrmachtsbefehlshaber Ukraine* a Nyugati Megszálló Csoporthoz fordult a mezőgazdasági munkák elvégzése ügyében¹⁹ –, ám mivel még a harcoló magyar seregtestek mögöttes területein is a német gazdasági igazgatás rendelkezett teljhatalommal,²⁰ így ezekből a munkálatokból nem származott haszna sem a magyar államkincstárnak, sem a honvédségnek. Amint a háborút követően Szombathelyi Ferenc népbírószági eljárása során megjegyezte: „ebből a gazdasági kihasználásból nem lett semmi, mert a németek ugyan nagyon szívesen látták, hogy katonáink az aratási munkálatokban hagyományos hozzáértéssel részüket kivették, de nem adtak semmit. Még az aratórészt, amit pedig otthon mint munkások megkereshettek volna, sem kapták meg. Így mi teljesen üres kézzel kerülünk ki ebből az üzletből.”²¹ Ennek megfelelően 1944-re már elhárították magukról a terménybetakarítási feladatokat a magyar csapatok.²²

Miután katonai vonalon nem sikerült elérni a megszállási költségek megtérítését, valamint az 1941 nyári galíciai aratásból való részesedést, kormányzati szinten próbálták elérni ezek teljesítését. 1942 januárjában

17 Pl. Bundesarchiv Militärarchiv (a továbbiakban: BA MA) RH 22/5 Anlage zu AOK 17 Ia Nr. 092/41 geh vom 30.6.41; Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (a továbbiakban PAAA) R 60751. Fernschreiben Nr 11. für Informationsabteilung LR. v. Rantzau. 1941. július 12.; *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról*. Szerk. Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Lóránt – Juhász Gyula. Kossuth Kiadó, Bp., 1968. 602–603. (a továbbiakban Wilhelmstrasse, 1968.)

18 HL I. 89. VKF NHJ 341. 1941. július 30.; 422–423. 1941. augusztus 9.

19 HL I. 89. VKF NHJ 1343–1344. 1942. április 1.; 1401. 1942. május 1.

20 A magyar 2. hadsereg hátsóterületére vonatkozó szabályozást lásd: HL II. 1453. 15. dob. I.c. osztály, 567. sz. osztálynapló melléklet.; A magyar 2. hadsereg hátsó területén működő német gazdasági szervek működésére lásd: BA MA RW 46/536., RW 46/537., RW 46/538.; Сергей Иванович Филоненко – Михаил Иванович Филоненко: Психологическая война на Дону: мифы фашистской пропаганды, 1942–1943. Кварта, Воронеж, 2007. 124–125; A magyar 1. hadseregére vonatkozólag lásd: BA MA RW 46/535.

21 HL VII. 257. 251. dob. Szombathelyi Ferenc a Budapesti Népbírószághoz írt levele a vádiratra vonatkozó észrevételeiről. 1946. március 3.

22 Lásd például: HL II. 1453. 28. dob. 784/12.k.ho.I.a.44.III.12.

több német–magyar tárgyaláson is napirendre tűzték a kérdést. Keitel 1942. januári budapesti tárgyalásának napirendi jegyzéke szerint előkerült „az 1941-ben elért galíciai termékfőlőslegben való részesedés” kérdése, viszont ennek részletei nem ismertek. Valószínűleg ugyanúgy elutasították a magyar igényeket, mint a Heszlényi József tábornok által folytatott 1942. januári tárgyalásokon, ahol a német fél egyértelművé tette, hogy „a galíciai termékfelesleg sem teljes sem részbeni” átadására nem hajlandó.²³

Ugyanebben a hónapban a magyar kormány jegyzékben fordult a németekhez a megszállt keleti területekre vonatkozó gazdasági kiaknázás tárgyában. Ez tartalmazta a keleti területekről importálandó cikkek listáját, a termelés megszervezésére mutató közreműködésre való igényét, illetve felvetették, hogy katonai alakulatokban alkalmazott magyar szakemberek mellett magyar magánvállalkozók is közreműködhetnek a „helyreállítási munkáknál”. Emellett a magyar kormány igényt formált „a birtokba vett orosz területek állami bevételeire” is, egyrészt a magyar megszállási költséget megtérítése végett, másrészt egy arányos részt kértek a közigazgatási és megszállási költségeket követő többletből.²⁴ Habár a magyar fél szerint „a német bizottság látszólag szívesen fogadta” a magyar javaslatokat,²⁵ a berlini követség jelentésében kénytelen volt megállapítani, hogy „a jelenlegi rendezés mellett aligha várható, hogy Ukrajna kincseiből a németek mellett mások is részesüljenek és a magyar közgazdászoknak Ukrajnához fűzött reményei teljesüljenek”.²⁶

Ennek ellenére a későbbiekben is megjelentek kezdeményezések a Németországnak szállítandó mezőgazdasági termékek csökkentérése. Walther Funk budapesti látogatásakor a berlini követség arra hivatkozva tanácsolta a gabonataralékok visszatartását, hogy „a Generalgouvernement termése jó és Ukrajnában is többet arattak”.²⁷ A magyar–német vegyes bizottsági tárgyalások során a Földművelésügyi Minisztérium felvetette annak lehetőségét, hogy „a kint zsákmányolható gabonaneműekből vagy erőtakarmányból hozhassunk be megfelelő mennyiséget az

23 MNL OL K 69. 758. cs. I/2. t. 2.366.-szám/III. Csfség.-1942.

24 Wilhelmstrasse, 1968. 643–645.

25 MNL OL K 69 758. cs. I/2. t. 2.366.-szám/III. Csfség.-1942. Úti jelentés a berlini magyar–német katonai tárgyalásokról. 1942. január 15.

26 MNL OL K 63 202. cs. 1942-21/5. Német jelentés az élelmezési helyzetről, a külföldi munkásokról és az ukrainai termés felhasználásáról.

27 MNL OL K 63. 203. cs. 1942-21/1. t. 175/pol-1942. Jelentés Funk miniszter budapesti látogatása és német kívánságok tárgyban. 1942. szeptember 4.

FÓRIS ÁKOS

országba”.²⁸ Ugyancsak felmerült az az igény is, hogy ezzel csökkentsék a Németországba irányuló mezőgazdasági szállításokat.²⁹ Lossonczy István közlélmzési államtitkár németországi látogatása során viszont arra hivatkozva kértek a németek további magyar mezőgazdasági szállításokat, hogy „a megszállt keleti vidékek mezőgazdasági megszervezése idő- és munkáshiány miatt, valamint gépek hiánya következtében csak a jövő évben [1942] lehetséges”.³⁰ Végül a magyar fél csupán ipari nyersanyagok terén tudott kereskedelmi kapcsolatokat kialakítani a megszállt területekkel.

KÜLKERESKEDELEM A MEGSZÁLLT SZOVJET TERÜLETEKSEL – TRANSKARPATHIA KFT.

A katonai vezetéssel szemben nem ismert, hogy a magyar polgári vezetés vagy a magyar ipari tőke megfogalmazott volna a megszállt területekre vonatkozó gazdasági elképzeléseket a háború előtt vagy annak első heteiben. A feldolgozott források alapján, 1941 nyarán két módon jelentek meg a Szovjetunió elleni háború gazdasági vonatkozásai. Egyfelől – valószínűleg német mintára³¹ – a magyar minisztertanács 1941. július 1-jei ülésén döntött a rubel nyomott árfolyamáról,³² amivel megágyazhatott a későbbi befektetéseinek. Másfelől a Ganz illetékesei számára komoly problémát jelentett az, hogy a háborúba való belépéssel megszakadtak az 1939 és 1941 között kiépült szovjet–magyar gazdasági kapcsolatok.³³ A magyar külügyminisztérium anyagai alapján elsősorban

28 MNL OL K 69. 697. cs. 1942/8. t. Földművelésügyi Minisztérium VI.1. ügyosztály, Feljegyzés a magyar–német vegyes bizottsági tárgyalásokhoz. Elintézendő mezőgazdasági kérdések. 1942. július 10.

29 MNL OL K 63. 202. cs. 1942-22/1. t. 241/pol.-1942. Jelentés a német ellátási helyzetről 1942/1943 telén. 1942. november 26.

30 MNL OL K 83. 9. cs. 169/pol-1941. Jelentés Lossonczy István közlélmzési államtitkár berlini látogatásáról. 1941. december 12.

31 Nagy, 1961. 357. A rubel németek általi mesterséges leértékeléséről lásd: Götz Aly: *Hitler néppállama. Rablás, faji háború és nemzeti szocializmus*. Atlantisz Könyvkiadó, Bp., 2012. 215–220.

32 MNL OL K 27 1941. július 1-i minisztertanácsi jegyzőkönyv, 43–44.

33 Nagy, 1961. 303–304; Seres Attila: *Magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok 1920–1941*. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 2010. 141–143.

a megszállt területek jövőjéről német igazgatása után tapogatództak ebben az időszakban,³⁴ viszont terveket még nem fogalmaztak meg.

Az önálló magyar katonai közigazgatás hiánya és a zsákmányjog nagymértvű korlátozása miatt a Magyarország számára fontos nyersanyagok beszerzése csak a német területen létrejött német monopolcégeken keresztül valósulhatott meg. A németek által elfoglalt területeken a német nagyvállalatok gazdasági terjeszkedése 1941 júniusa előtt is általános volt, viszont a megszállt szovjet területek gazdasági beintegrálása – még ha a korábbi megszállások tapasztalatait fel is használták – új gazdaságpolitikai lépésekre készítette a német döntéshozókat. A szovjetizált gazdaság körülményei között nem jöhetett létre kollaborálásra alkalmas helyi tőke, a német gyarmatosító elképzelések egyébként is kizárták a helyiekkel való nagyobb mértékű gazdasági együttműködést. Habár a német ipari csoportok és nagybankok lehetőséget láttak a gazdasági terjeszkedésben, azonban a Szovjetunió elleni háború elhúzódása, a harcok, valamint a visszavonuló szovjet csapatok pusztításai a helyi iparban és infrastruktúrában vonakodásra készítették a német magántőkét. A fentebbi tényezőket figyelembe véve a német telepítési programokat támogató magánvállalatok (*Einsatzfirmen*) mellett állami monopolvállalatokat (*Monopolgesellschaft*) állítottak fel a megszállt területek minél gyorsabb és átfogóbb kiaknázására.³⁵

Ezek a monopolvállalatok nem csupán a német ipar ellátását vállalták magukra, hanem külkereskedelmi kapcsolatokat is folytattak. Sajnos a megszállt szovjet területeken létrehozott cégek külkapcsolatai részleteiben máig feltáratlanok, de jelzésértékű, hogy a szövetséges és semleges országok vállalatai mellett a német megszállás alatt működő holland, francia, norvég³⁶ és dán vállalatok³⁷ is jelen voltak a térségben.

Erre a külföldi tőkebevonásra viszont csak úgy kerülhetett sor, hogy a német fél jelentősen korlátozta a külföldi cégek mozgásterét a megszállt területeken. Amellett, hogy szigorúan szabályozták, hogy a keleti terü-

34 Fóris Ákos: A megszállt szovjet területek kérdése a magyar polgári szerveknél. In: *Az első világháború irodalmi és történelmi aspektusai a kelet-európai régióban*. Szerk. Fodor József – Marosi Renáta – Miklós Dániel – Szabó Roland. Trefort-kert Alapítvány – Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, Bp., 2017. 65–66.

35 Harald Wixforth: *Handlungsspielräume in der Befehlswirtschaft – Die Hüttenwerke in der Ukraine unter deutscher Besatzung*. = *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* 60, 2019/2, 502–503.

36 Dietrich Eichholtz: *Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939–1945. Band 3. 1943–1945*. De Gruyter, München, 2003. 307–344.

37 Joachim Lund: *Building Hitler's Europe: Forced Labor in the Danish Construction Business during World War II*. = *Business History Review* 84, 2010/3, 493–496.

leteken a politikai és gazdasági irányítás csak Németország vezetésével valósulhat meg, valamint nem sérülhettek a német érdekek, kizárta annak lehetőségét, hogy külföldi vállalatok tulajdonra tegyenek szert ezeken a területeken, vagy korábbi tulajdonjog alapján nyújtsanak be igényeket.³⁸

A magyar polgári szervek részéről 1941 augusztusára tehető a megszállt német területeken lévő német gazdasági vállalatokkal való kapcsolatfelvétel igénye. Ebben a hónapban Krause Rolf, egykori rigai konzul majd moszkvai kereskedelmi attasé „a megszállt szovjetország területéről esetleg megszerezhető nyersanyagbeszerzés és árukompensáció megszervezésével, illetőleg a lehetőségek tanulmányozásával bízott meg” a berlini nagykövetség részéről.³⁹ A diplomata jelentése nyomán arról számolt be Sztójay Döme a miniszterelnöknek, hogy „minden más államot megelőzve, biztosítottuk elvben helyünket a nyersanyagbeszerzés szempontjából s a legtöbb számottevő személyiség hozzájárult elvben a létrehozandó kompenzáció gondolatához”.⁴⁰

Valószínűleg a fentebbi külpolitikai tapogatódzások nyomán 1941 szeptemberében felvette a kapcsolatot a Magyar Általános Hitelbank „a megszállt területek pénzügyi beszerzéséért” felelős *Dresdner Bank*kal a megszállt szovjet területek gazdasági erőforrásainak kihasználása érdekében. Emiatt a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankkal javaslatot tettek arra a magyar ipari szereplők (alapvetően a Gyáriparosok Országos Szövetsége [GYOSZ]) irányába, hogy 250 000 pengő alaptőkével hozzanak létre egy külkereskedelmi vállalatot.⁴¹

1941. november 25-én a tervezethez képest alacsonyabb, 100 000 pengős törzstőkével⁴² alapították meg a Transkarpathia Nyersanyagforgalmi és Áruforgalmi Kft-t.⁴³ A cégalapításba két banknak sikerült bevonnia a legfontosabb ipari érdekvédelmi szervezetek – Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesülete, Magyar Textilgyárosok Egyesülete,

38 Rolf-Dieter Müller: *Hitlers Ostkrieg und die deutsche Siedlungspolitik. Die Zusammenarbeit von Wehrmacht, Wirtschaft und SS*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1991. 180–181.

39 MNL OL K 64. 95. cs. 24. t. 119/pol-1941. Krause Rolf jelentése a németek által megszállt terület gazdasági és politikai megszervezéséről. 1941. augusztus 22.

40 MNL OL K 64. 95. cs. 24. t. 124/pol-1941.

41 MNL OL Z 51. B VII. 332. t. Feljegyzés, I. tervezet, 1941. október 1.

42 1943-ban a törzstőkét 200 000 pengőre emelték. Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL) VII. 2. e. 44962/1942. Társasági szerződés függeléke.

43 Tanulmányomban a vállalatot – a korabeli iratokat, valamint a meglévő szakirodalmat követve – a továbbiakban annak rövidített megnevezése alapján Transkarpathia Kft.-ként szerepeltetem.

Gyáriparosok Országos Szövetsége, Magyar Bőriparosok Országos Szövetsége – képviselőit.⁴⁴

Habár a Transkarpathia Kft. kifejezetten a magyar polgári kormányzat igényeinek kiszolgálására hozták létre, a német szervekkel való kapcsolattartásban közreműködő külügyminisztérium mellett több okból is elsősorban a Honvédelmi Minisztérium tartott fenn kapcsolatot a vállalattal. Egyfelől az eredeti tervek szerint a Honvédelmi Minisztériumnak kellett volna megszervezni Ukrajnában a németek által Magyarországnak szállítandó ócskavasak szállítását.⁴⁵ Másfelől a Honvédelmi Minisztérium „honvédelmi szempontból” értékelte a behozni kívánt nyersanyagokat.⁴⁶ A nyersanyag igények kapcsán elsősorban az ócskavas behozatal mennyiségére reflektált, mivel a magyar nehézipar neuralgikus pontjának számított az ócskavas mennyisége, ugyanis a felfokozott hadigazdaságnak valamint az elmaradó amerikai szállítások miatt⁴⁷ 1942-re elfogytak a korábban felhalmozott készletek. Ezeket a szállításokat a német fél jórészt csak az ukrán erőforrások kihasználásával tudta teljesíteni.⁴⁸

Harmadrészt a meghiúsult zsákmányolási lehetőségek kapcsán felmerült, hogy a Transkarpathia Kft-n keresztül érvényesítsék a gazdasági érdekeiket a magyar megszálló csapatok által megszállt területeken. A minisztérium 17/a osztálya – egy 1942 őszen végrehajtott tanulmányút tapasztalatai alapján – azt a javaslatot tette, hogy a hadsereg nyersanyagbeszerzéseit a Transkarpathia Kft. végezze. Ez a javaslat két szempontból érdekes kérdéseket vetett fel. Egyfelől ezt a nyersanyagbeszerzést nem a német gazdasági szerveken keresztül kívánták végrehajtani, hanem a megszállt területek fekete piacát igénybe véve. A minisztérium illetékesei abban láttak lehetőséget, hogy az áruhiány miatt magasabb áron értékesíthetők a csereárúként kivitt termékek, így összességében – a csereárúként kivitt termékek eredeti magyarországi árát figyelembe véve – az eredeti árak akár a 10-20 százalékaért is nyersanyaghoz juthatnak. Másfelől az ilyen ügyleteket megkötő személyek kettős alárendeltségbe kerültek volna, így a Transkarpathia Kft. munkatársai kereskedelmi és pénzügyi

44 MNL OL Z 57. 121. t. Társasági szerződés, 1941. november 25.; A cég bejegyzésére 1942. január 9-én került sor. Bálint, 2011. 319.

45 MNL OL K 69. 758. cs. I-K. dosszié. Transkarpathia jelentés, 1942. március 6.

46 MNL OL K 69. 758. cs. I-K. dosszié. HM 100.874/el.17/a-1942. Keleti területekkel lebonyolítandó áruforgalomról készült feljegyzéshez állásfoglalás a külügyminiszternek. 1942. február 24.

47 Berend – Ránki, 1958. 422.

48 Dombrády Lóránd: *A magyar gazdaság és a hadfelszerelés 1938–1944*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981. 172.

szempontból a kereskedelmi vállalat, fegyelmi szempontból a Honvédség alá lettek volna rendelve.⁴⁹

Magyar részről a gazdasági együttműködésnek több formája is felmerült 1941 őszén. Ezeknek a gazdasági elképzeléseknek a közös jellemzője, hogy a korábbi magyar–német gazdasági egyezményekhez hasonlóan a megszállt szovjet területeken működő német monopolcégekkel klíring alapú elszámolásban gondolkodtak. A különböző háborús propagandát idéző konstrukciókon⁵⁰ túl a magyar tervezetek alapvetően azzal érveltek a magyar tőkebevonás mellett, hogy egyrészt a Szovjetunióval szomszédos Magyarország területén lehet a legrövidebb szállítással feldolgozni a megszállt területeken feltárt nyersanyagokat, másrészt a német ipart háborús leterheltsége miatt a német félnek mindenképpen szüksége lesz a külföldi tőkebevonásra a térségben. Amiképp ezt megfogalmazta a GYOSZ félhivatalos lapjaként szolgáló Honi Ipar:

„A Nyugat-Európával való közlekedésben *Magyarország* a most elfoglalt területek legközelebbi kultúrszomszédja, ebből tehát nyilvánvalóan következik, hogy a nyersanyagoknak készgyártmányokká történő feldolgozása a leggazdaságosabban, a leghelyesebben itt, *nálunk oldható meg*, ami annál is inkább szükséges, mert az amúgyis egyéb problémákkal túlterhelt német ipart *tehermentesítjük ezáltal a szó legjobb értelmébe vett tervgazdálkodás szellemében.*”⁵¹

Ilyen konstrukció lett volna az, hogy a magyar gyáripar vállalta volna a németek számára a megszállt területekről elszállított nyersanyagok feldolgozását, mely bér munkáért cserébe a magyar fél az országba szállított nyersanyagok bizonyos hányadára tartott volna igényt.⁵² Ez a csere lehetőség a német–magyar tárgyalási anyagokban végül nem jelent meg, viszont az arra vonatkozó német tapogatódzások igen, hogy magyar munkaerőt alkalmazzanak a megszállt területeken. A Vezérkari Főnökség 1. osztályának jelentése szerint 1941 őszén a németek elkezdtek munkásokat toborozni az Első Dunagőzhajózási Társaság hajógyárában a nyikolajevi hajógyárakba.⁵³ Az erre való német törekvést Sztójay Döme Berlinben is érzékelte, s véleménye szerint a német fél a nyersanyagokért cserébe

49 MNL OL Z 36. – D – Rev/1515. t. Bizalmas jelentés, 1942. november.

50 „[...] a magyar tőke [...] igyekszik biztosítani magának azt a helyzeti és időbeli elsőséget, amelyet a vér jogán szerzett hűsége és az évszázados sorsközösség elvileg máris biztosított számára.” [Sz. n.]: A magyar mezőgazdasági ipar kilátásai. = *Honi Ipar* 2, (1941. szeptember 15.) 16. sz. 1.

51 Uo. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

52 MNL OL Z 58. 1418. t. Feljegyzés, 1941. október 1.

53 HL I. 89. VKF NHJ 974. 1941. november 13.

kérné a munkaerőt. Mivel a Németországba küldött magyar munkások helyzetét is rossznak találta, így nem javasolta magyar munkásoknak a megszállt területekre való kiküldését, legfeljebb nemzetiségiekét.⁵⁴ 1942 januárjában a Honvédelmi Minisztérium elsősorban katonai alakulatok révén ajánlott fel „szakmunkaerőt” a németek számára.⁵⁵ Sajnos az 1942. januári Heszlényi-féle gazdasági tárgyalások részleteiben máig feldolgozatlanok, így nem megállapítható, hogy „szakmunkaerő” alatt alapvetően a magyar katonai vezetés egyes tagjai által – a kormányzat megkérdezése nélkül – 1941 végén felajánlott technikai – elsősorban vasútépítő – alakulatokról⁵⁶ és munkaszolgálatosok kirendeléséről volt-e szó, vagy konkrét tervek is voltak „magyar magánvállalkozók közreműködésére”. Mindenesetre jelentek meg az 1942-es esztendőben is erre vonatkozó igények a Honvédelmi Minisztérium,⁵⁷ valamint egyes magyar vállalkozók részéről.⁵⁸

Végül az 1941. októberi tervezet másik konstrukciója valósult meg, aminek keretében Magyarország a megszállt területekre, valamint Németországba készárut szállított, aminek fejében nyersanyagokat kapott a megszállt területekről. Kereskedelmi kapcsolatokat – a Német Külügyi Hivatal (*Auswärtiges Amt*), a Birodalmi Gazdasági Minisztérium (*Reichswirtschaftsministerium*), Megszállt Keleti Területek Birodalmi Minisztériuma (*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*) közvetítésével – a német polgári igazgatás alá vont területekkel, azaz a *Reichskommissariat Ostland*dal és *Reichskommissariat Ukraine*-val alakították ki.⁵⁹ A cseráruk mennyiségét államközi szerződésekben állapították meg, az első ilyenre 1942 januárjában került sor.⁶⁰

54 Bálint, 2011. 314

55 Wilhelmstrasse, 1968. 644

56 MNL OL K 63 473. cs. 75/a t. Szent-Iványi Domokos: Csonka-Magyarország külpolitikája 1919. júniustól 1944. március 19-ig. 697–698.

57 MNL OL Z 36. – D – Rev/1515. t. Bizalmas jelentés, 1942. november.

58 Lásd például MNL OL Z 36. – D – Rev/1515. t. Feljegyzés bércséplés és szántás Ukrajnában tárgyában. 1942. augusztus 10.

59 Habár a román közigazgatás alá vont Transznisztriai Kormányzósággal való kereskedelmi kapcsolatok kiépítése sikertelen volt. MNL OL Z 36. – D – Rev/1515. t. Levél a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak, 1942. szeptember 2.

60 Bundesarchiv Berlin R 6/408. Bl. 20–21. Aufzeichnung über die vom 1. bis 4. Februar 1942 in Budapest stattgehabten Besprechungen bezüglich des Warenaustausches zwischen dem Königreich Ungarn und den vom deutschen Reich besetzten Ostgebieten, gemäß dem zwischenstaatlichen Protokoll vom 16. Januar 1942.

Habár a megszállt keleti területekről szállítandó nyersanyagok összetétele és mennyisége az 1942-es és 1943-as tárgyalások során folyamatosan változtak, a leszállított nyersanyagok 90 százalékát az Ukrajnából származó ócskavas, valamint az *Ost-Faser-Gesellschaft* közvetítésével a Reichskommisariat Ostland területéről származó len, illetve lenkóc alkotta.⁶¹ Ezenkívül jelentős mennyiségű ukrainai dohányimportra vonatkozólag jelentek meg tervek. Már 1942 szeptemberében 2000 tonna „Mahorka” leszállításával számoltak,⁶² ami az Ukrajnából a semleges, szövetséges és megszállt államokba történő export mintegy 20 százalékát jelentette volna.⁶³ Habár az 1943-as módosított kompenzációs keretben már 2 millió *Reichsmark* (RM) értékű dohányimport szerepelt,⁶⁴ viszont az 1944-es – utolsó – zárszámadás alapján nem történt meg ennek leszállítása.⁶⁵

A fentebbi nyersanyagok közül is kiemelt jelentősége volt a vasipari nyersanyagnak, azaz ócskvasnak. A Transkarpathia Kft. 1943. áprilisi mérlege szerint a 36 ezer tonna ócskavas értéke (1,7 millió RM) a magyar vállalat német részről való lekötésének (4,2 millió RM) megközelítőleg 40 százalékát tette ki, viszont a leszállított áruk több mint 70 százalékát tette ki (1,57 millió RM a 2,2 millió RM-ból).⁶⁶ 1944. februári mérlege alapján az összesen leszállított 58 ezer tonna ócskavas értéke a Magyarországra szállított nyersanyagok és termékek értékének több mint 64 százalékát, 4,1 millió pengőt tett ki.⁶⁷ 1942–43 folyamán az összes importált ócskavas mintegy 28 százaléka származott a megszállt keleti

61 PAAA R 27296. Anlage, Kompensationsrahmen für 1943 mit der Transkarpathia G.m.b.H., Budapest.

62 MNL OL K 69. 759. cs. I/2. Magyar Nemzeti Bank Bo. 2100/1942.V./Bo.Közp. Kompenzációs engedély. 1942. szeptember 12.

63 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України F. 3676. Оп. 4. szpr. 40. p. 84. Der Reichswirtschaftsminister VI/14573/42. Abschrift über Tabaklieferungen aus der Ukraine. 1942. december 1.

64 MNL OL K 69. 759. cs. I/3. Die Kompensationsgeschäfte mit den besetzten Ostgebieten. 1943. augusztus 10.

65 Az 1943-as tárgyalások során a német fél felvetette annak lehetőségét, hogy a megszállt ukrán területekről származó dohányval való kereskedelem a Transkarpathia kompenzációs keretén túl történjék meg. Uo.

66 MNL OL Z 58. 269. cs. 1418. t. - Összefoglaló kimutatás kompenzációs keretünk állásáról, 1943. IV. 30.

67 MNL OL K 69. 759. cs. I/3. t. Jelentés és zárszámadás a Transkarpathia Kft. második üzleti évről. 1944. február.

területekről.⁶⁸ A kereskedelmi ügyleteket a két fél két meghatalmazott cégen keresztül bonyolította le. Német részről a *Deutsche Schrottvereinigung GmbH* bonyolította a szállításokat, az átvevő pedig eredetileg az Állami Hadianyaggyár lett volna, ám ezt a feladatot átadta a Weiss Manfréd Művek számára.⁶⁹

A fémhulladék kiemelt jelentőségére és mennyiségre tekintettel a magyar fél ezek hasznosításával kapcsolatban fogalmazta meg a legjelentősebb terveket. 1942-ben az Országgyűlés Negyvenkettes Országos Bizottságának ülésén Varga József kereskedelmi és iparügyi miniszter részéről merült fel annak lehetősége, hogy „majdan Krivoj-Rogban nagymennyiségű érc fog felszabadulni, és ha az vízi úton Németország felé gravitál, akkor egy ilyen közbeeső állomásnak – valahol itt Pozsony és Budapest között, illetőleg egy ilyen nagyolvasztónak jogosultsága az érc szempontjából megvan”.⁷⁰ Ezt követően a legjelentősebb magyar gazdasági törekvés a krivoj rogi vasérc megszerzésére, és Magyarországon való feldolgozására vonatkozott.

Ennek érdekében egy tanulmányutat is szerveztek az ukrajnai ipari lehetőségek felmérése érdekében. 1943 februárjában Krause Rolf a német külügyminisztérium illetékeseivel egyeztetett egy magyar küldöttségnek az Ukrajnába küldéséről.⁷¹ Az 1943. május közepére tervezett út végül júniusban valósult meg, amin a legfontosabb magyar vállalatok mellett a Külügyminisztérium és az Iparügyi Minisztérium egy-egy tanácsosa is részt vett.⁷²

Habár a második üzleti év zárszámadása elsősorban a megváltozott hadihelyzettel indokolta a nagyolvasztó tervének elvetését,⁷³ az 1943-as ukrajnai tanulmányút által feltárt gazdasági lehetőségeket nem értékelte pozitívnak a hazai ipari nagytőke. A Weiss Manfréd Művek, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű és a MÁVAG 1943 júliusában közös ülésen vitatta meg a krivoj rogi vasérctermelés lehetőségeit. Habár

68 Berend T. Iván és Ránki György az 1942-es importot 73 209 tonnára, az 1943-as importot 133 206 tonnára teszi. Berend – Ránki, 1958. 422.

69 Az ócskavas szállításokra vonatkozó iratanyagot lásd: MNL OL Z 406. 482. cs. 9618/a t.; 483. cs. 9618/b t.

70 MNL OL K 513 4441. dob. 414–415. A Negyvenkettes Országos Bizottság ülése. 1942. október 19.

71 PAAA R 27296. Der Reichsminister für die besetzten Ostgebiete. Nr. III. Wi. Verk. 192/43. Vermerk über die Reise ungarischer Vertreter in die Ukraine. 1943. február 11.

72 Az útról történt beszámolót idézi: Bálint, 2011. 339–390.

73 MNL OL Z 207. B-I-60. Jelentés és zárszámadás a második üzleti évről. 1944. február.

kifejezték hajlandóságukat a megszállt területekről származó vasérc hasznosítására, fontos ellenvetéseket is tettek ez ellen. Legfőbb érvként a Negyvenkettes Országos Bizottságban felhozott nagyolvasztó kérdését vetették el, amelynek megépültéig nem lenne lehetséges a keleti nyersanyagok feldolgozása. Másrészt a Krivoj Rogban lévő vasérc ugyan magasabb vasérc-tartalmú, viszont porossága a vaselválasztók menetét lassítaná. Harmadrészt a kitermelés biztosítása csak magyar mérnökök és szakemberek bevonásával történhetne, aminek biztosítását nem látták lehetségesnek, ugyanis az országon belül is szakemberhiánnyal küzdöttek. Ehhez kapcsolódóan a hazai, rosszabb minőségű vasércet kitermelő bányászat leépítése súlyos szociális feszültségek forrása lehetne. Ugyancsak érvként szolgált a terv ellen a német fél által adott információk hiánya, így sem a vasérc, sem a koksza ára nem volt lefektetve, azt is sérelmezték a magyar gyáriparosok, hogy egy jövőbeni reprivatizálás esetén nincs biztosítva a magyar tulajdonjog megszerzése.⁷⁴

Ez a kérdés felmerült a 25. magyar–német vegyes bizottsági ülésen. Itt 150 ezer tonna vasérc leszállításáról állapodtak meg, viszont ennek feltétele azt lett volna, hogy legalább 50-60 magyar szakmunkás menjen Krivoj Rogba. Ugyancsak felmerült a szállítás kérdése is, s ebben a vasutat preferálták a vízi szállítással⁷⁵ szemben. Ebben valószínűleg közrejátszott az, hogy amint a magyar–német bizottság ülése is megjegyezte, az akkori kapacitások a fekete-tengeri magyar szállításokra elégtelenek voltak, ezért Magyarország két tengerjáróhajót is átadott Németországnak.⁷⁶

Kevesebb információnk van arra vonatkozólag, hogy milyen igények mentén alakították ki az exportálandó termékek körét. 1941 szeptemberében a Honi Ipar „a magyar mezőgazdasági ipar soha nem tapasztalt óriási fejlődését” várta a megszállt ukrán területek gazdasági kihasználásától.⁷⁷ Az év végén meg is kezdődtek a tárgyalások a legjelentősebb magyarországi gyáripari vállalatok részéről – Weiss Manfréd Művek, MÁVAG, Hofherr-Schrantz-Clayton-Shuttleworth Magyar Gépgyári

74 MNL OL K 402 33 k/5/3 t. WM, MÁVAG, Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű megbeszélése a krivoj rogi vasérc-termelés lehetőségéről 1943 (31930 mikrofilm doboz).

75 A Weiss Manfréd Műveknek vízen szállított vasércrakományairól lásd: MNL OL Z 406 517. cs. 10541. t.

76 MNL OL K 69. 697. cs. 25. bizalmas jegyzőkönyv a magyar és német kormánybizottság 1943. július 13-tól augusztus 7-ig tartott üléséről; Bálint, 2011. 390–393.

77 [Sz. n.]: A magyar mezőgazdasági ipar kilátásai. = *Honi Ipar* 2, (1941. szeptember 15.) 16. sz. 1; Hasonló következtetésre jut: [Sz. n.]: Ukrajna és a magyar ipar. = *Honi Ipar* 3, (1942. február 15.) 4. sz. 13–14; [Sz. n.]: A közellátási miniszter beszédének ipari tanulságai. = *Honi Ipar* 3, (1942. november 15.) 20. sz. 9.

Művek Rt., Kühne Mezőgazdasági Gépgyár, Vadásztölténygyár – a megszállt területekre vonatkozó exportról. Habár német részről is lett volna igény a mezőgazdasági gépek szállítására, elsősorban nyersanyaghiányra, valamint a lekötött gyártási kapacitásokra hivatkozva, a magyar fél a kiszállítandó gépek mennyiségét csökkentette, teljesítésüket későbbre (1942 ősze, 1943) ütemezte, illetve a német nyersanyagszállításoktól tette függővé.⁷⁸ Végül ezekre a szállításokra nem került sor, hanem helyette elsősorban vasáruval elégitették ki a németek irányába tett szállításokat.⁷⁹ Nagy András elsősorban mint „nagyreszt értéktelen vagy eladhatatlan készárúkként” utal ezekre a termékekre.⁸⁰ A Transkarpathia Kft. 1944-es zárszámadása alapján viszont nem ezek a szempontok voltak elsősorban döntőek, hanem az, hogy az exportált áruk nyersanyagigénye ne haladja meg az ócskavas importot. Ezt sikerült kivitelezni, mivel a kivitt 1 millió tonnányi vasáru nyersanyag szükséglete messze alacsonyabb volt az importált mennyiségnél.⁸¹

A Transkarpathia Kft. mérlege változóan alakult 1942 és 1944 között. A vállalati iratanyag alapján megállapítható, hogy mindkét fél abban volt érdekelt, hogy a másik fél előzetes teljesítését („*Vorleistung*”) kikényszerítse. A németek elsősorban az ócskavas szállítmányok visszatartásával akarták kivinni a magyar teljesítést, míg a magyar nehézipari vállalatok pedig arra hivatkoztak, hogy a keleti szállítmányok beérkezése nélkül nem tudnák teljesíteni a szállításokat. 1942-ben a Transkarpathia Kft. kereskedelmi aktívumot mutatott, ugyanis a német részről lekötött kontingensek szállításával késlekedtek. Így, miközben egyaránt 4,2–4,2 millió birodalmi márka értékben voltak lekötve szállítások, 1942. december 31-ig a magyar fél 1,6 millió birodalmi márka értékű leszállításával szemben a német fél alig több, mint félmillió márkányi árut szállított Magyarországra.⁸² 1943 közepére sikerült a szállítások értékét közel azonos szintre hozni (mindkét részről mintegy 3,6–3,6 millió birodalmi márka értékű szállítással),⁸³ 1944-re viszont már közel 1 millió pengővel

78 Erre vonatkozóan lásd: MNL OL Z 450. 130. dob. 886. t.

79 Ennek részleteiről lásd: MNL OL K 69. 759. cs. I/2. Magyar Nemzeti Bank Bo. 2100/1942.V./Bo.Közp. Kompenzációs lista. 1942. szeptember 12.

80 Nagy, 1961. 361.

81 MNL OL K 69. 759. cs. I/3. t. Jelentés és zárszámadás a Transkarpathia Kft. második üzleti évről. 1944. február.

82 MNL OL Z 58 269. cs. 1418. t. Összefoglaló kimutatás kompenzációs keretünk állásáról 1942. év december 31-én.

83 MNL OL K 69 759. cs. I/3. Összefoglaló tabella 1942. és 1943. évi kompenzációs kereteinkről

FÓRIS ÁKOS

haladta meg a német szállítások értéke a Magyarországról kivitt termékek árát.⁸⁴

Import			
Áru	Mennyiség	Érték ⁸⁵	
		RM	Pengő
Ócskavas	58.333.612 kg	2.947.475,80	4.935.769,28.
Len és lenkóc	1.105.226 kg	1.227.571,13	2.055.659,92
2 kotrógép (bagger)	143.610 kg	251.720	421.524,02
Cigarettapapír	63.800 bobina	158.123,63	264.789,88
Gumitömítőgyűrűk	32.700 db	10.302,74	17.252,72
Összesen:		4.595.193,30	7.694.995,82
Export			
Áru	Mennyiség	Érték	
		RM	Pengő
Kisebb vasárúk	667.000 kg	1.965.048,05	3.226.549,94
Nyersmorphin	1.100 kg	922.137,38	1.514.121,91
Falapátok és gereblyék	201.770 kg	467.526,79	767.664,96
Olajszívócsövek (tubing)	427.000 kg	310.505,49	509.840,70
Borok, szeszes italok	27.076 l	200.687,01	329.522,04
Villamos szerelési anyagok	6.408 kg	141.124,21	231.721,72
Irodai felszerelési cikkek	16.000 kg	117.472,71	192.886,67
Összesen		4.124.501,64	6.772.307,94

A Transkarpathia Kft. által lebonyolított árucserék 1942–1943 folyamán⁸⁶

A meglévő iratanyag alapján rendkívül hiányosan rekonstruálható a vállalat utolsó üzleti éve. Habár 1943 augusztusában az 1942–43 folyamán megvalósított szállítások közel 2 és félszerelésére, 11,2–11,2

84 MNL OL K 69 759. cs. I/3. Jelentés és zárszámadás a Transkarpathia Kft. második üzleti évről. 1944. február.; Hasonlóan értékeli a vállalat működését Nagy András is. Nagy, 1961. 358, 361.

85 A kötött devizagazdálkodás miatt az alábbi átszámítási kulcsot alkalmazták: $P \cdot 136,7 + 22,5\% = RM \cdot 100$. A világháború alatti devizagazdálkodásról lásd: Pogány Ágnes: Magyarország deviza- és árfolyampolitikája a német „Új Gazdasági Rend”-ben. = *Századok* 138, 2004/6, 1320–1323.

86 MNL OL K 69. 759. cs. I/3. Jelentés és zárszámadás a Transkarpathia Kft. második üzleti évről. 1944. február.

MAGYAR GAZDASÁGI TÖREKVÉSEK A SZOVJET TERÜLETEKEN

millióra vonatkozó árucsereregyményt kötöttek meg,⁸⁷ ezek a tervek már nem valósultak meg. 1944 tavaszáig érkeztek a Dunán keresztül ócskavas szállítmányok a Weiss Manfréd Művek számára.⁸⁸ A szovjet területek elvesztésével a Transkarpathia Kft. – korábbi üzleti partnereivel fenntartott üzleti kapcsolatai alapján – más területeken megtermelt nyersanyagok alapján kezdett üzleteket kötni. Így a társaság 1944 tavaszán már Németországból és Észak-Olaszországból szállítandó textíliák importjáról egyeztetett.⁸⁹ Az új kereskedelmi partnerek ellenére a vállalat ősre beszüntette tevékenységét. Arra hivatkozva, hogy „a mai viszonyok a társasági szerződésben meghatározott célok elérését nem teszik lehetővé”, 1944. szeptember 29-én kezdeményezték a vállalat felszámolását.⁹⁰

ÖSSZEGZÉS

Összegezve megállapítható, hogy a megszállt szovjet területekkel mint kiaknázandó gazdasági térséggel is számolt mind a magyar katonai, mind a polgári vezetés. A magyar fél a megszállt keleti területek adta gazdasági lehetőségek kihasználását eredetileg közvetlenül kívánta elérni, viszont a háború első hónapjai során bebizonyosodott, hogy a német fél nem ad át gazdasági pozíciókat a megszállt területeken. 1942-től kezdődően a Transkarpathia Kft-n keresztül folyt a megszállt szovjet területek gazdasági javainak megszerzése, mely elsősorban ócskavas beszerzésére korlátozódott.

További kutatások szükségesek annak megállapítására, hogy a német kormányzati szerveknek, valamint gazdasági szerveknek milyen elvárásai voltak a magyar kereskedelemmel kapcsolatban. A Német Külügyi Hivatal (Auswärtiges Amt), a Birodalmi Gazdasági Minisztérium (Reichswirtschaftsministerium), Megszállt Keleti Területek Birodalmi Minisztériuma (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete) és a Wehrmacht gazdasági szerveinek – elsősorban a Wirtschaftsorganisation Ost – iratanyaga nem csupán a megszállt keleti területekre vonatkozó német–magyar gazdasági tárgyalásokra, hanem a keleti megszálló politikára is fontos adalékokat tartalmazhat.

87 MNL OL K 69. 759. cs. I/3. Die Kompensationsgeschäfte mit den besetzten Ostgebieten. 1943. augusztus 10.

88 MNL OL Z 406 517. cs. 10541. t. Gemeinschaftsverkehr Donau-Dnjepr.

89 MNL OL Z 40. 138. cs. 2378. t. Feljegyzés. 1944. március 6.

90 BFL VII. 2. e. 44962/1942. Taggyűlési határozat, 1944. szeptember [29.].